

МІЖЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СТРУКТУРІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розкривається місце і значення міжетнічної толерантності у структурі формування в учнівській молоді духовних цінностей на засадах гуманізму. За результатами дослідження автором здійснена спроба розробки соціально-педагогічної моделі виховання у школярів міжетнічної толерантності в сучасному етнонаціональному просторі України.

Ключові слова: морально-духовний розвиток, міжетнічна толерантність, духовні цінності, гуманізм, етнонаціональний простір.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сьогодні перед національною школою постає завдання виховання особистості, спроможної творчо мислити, вільно орієнтуватися в реаліях сучасного життя, вибудовуючи власну поведінку на соціально цінних засадах. Його розв'язання – складний, неоднозначний процес. Поряд із стихійними чинниками, зумовленими особливостями політичного, економічного та духовного розвитку українського суспільства, дитина підпадає під спеціально організований вплив, спрямований на засвоєння нею моральних норм і правил, вироблення таких якостей, як патріотизм, національна гідність, толерантність, любов до праці, дисциплінованість, відповідальність, милосердя тощо. Особливої актуальності ця проблема набуває у період докорінних суспільних перетворень, зламу монополю-ідеологічних концепцій, загострення міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів, утвердження гуманних взаємовідносин між людьми і державою – характерні риси сучасності, що спричинюють значний інтерес до визначення сутності цього поняття, винайдення ефективних форм і методів виховання толерантної особистості.

Потреба сучасного суспільства у стабілізації міжетнічних відносин, зміцненні дружби і співробітництва між народами, удосконалення виховної роботи з метою підготовки підростаючого покоління до соціальної взаємодії в умовах поліетнічного середовища передбачає зміщення виховних акцентів з політичної площини в культурологічний, морально-етичний, психологічний та етнопедагогічний аспекти. Тому дана проблема, що розглядається нами, знаходиться у центрі уваги вчених філософів, істориків, етнографів, соціологів, психологів, педагогів та учителів-практиків.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Розуміння сутностей категорій „національні витоки”, „національно-культурні цінності” ґрунтуються на основі теорії цінності. Теорія цінності як самостійний розділ філософії започаткований в кінці ХІХ – початку ХХ століття, але кожна доба зробила свій своєрідний внесок у подальшу її розробку. Деякі аспекти цієї проблеми досліджувалися філософами, істориками, соціологами, психологами, педагогами тощо. Теоретична розробка проблеми національних цінностей займає значне місце у дослідженнях природи етносу та нації М.Бердяєва, Ю.Бромлея, Л.Гумільова, Г.Касьянова, С.Макарчука та інших.

Питання національно-культурних витоків ми знаходимо у наукових працях ідеологів української державності В.Винниченка, М.Грушевського, Д.Донцова, В.Липинського, М.Міхновського та ін., історико-публіцистичних та літературних дослідженнях проблеми становлення і розвитку української національної ідеї, особливостей ментальності українців В.Антоновича, Г.Ващенко, О.Воропая, І.Огієнка, А.Свідницького тощо. В історії педагогіки питання взаємодії загальнолюдських і національних цінностей та їх реалізації розглядаються у працях М.Драгоманова, С.Русової, Г.Сковороди, Б.Ступарика, В.Сухомлинського та інших. Дослідження про місце і значення національно-культурних витоків у виховному процесі розкриваються у низці сучасних психолого-педагогічних досліджень. (І.Бех, А.Бойко, М.Боришевський, О.Вишневський, П.Ігнатенко, М.Стельмахович, В.Струманський, та ін.)

З позиції української державності, ідеалів та норм загальнолюдських цінностей проблемі взаємовідносин, співжиття людей різних етносів приділяли значну увагу Г.Ващенко, В.Винниченко, Б.Грінченко, М.Грушевський, М.Драгоманов, А.Кримський, В.Липинський, І.Огієнко, К.Ушинський та ін. При цьому необхідно зазначити, що за останнє десятиліття з'явилося цілий ряд наукових праць, досліджень політологів, соціологів, етнологів, істориків, спрямованих на об'єктивний, критичний аналіз проблем нації, етносу, міжетнічних відносин та національної ідентичності. У цьому плані слід опиратись на дослідження таких авторів, як Р.Абдулатіпов,

О.Ануфрієв, М.Вівчарик, М.Губогло, М.Гумильов, В.Євтух, І.Курас, В.Наулко, М.Обушний, М.Панчук, А.Пономарьов, Ю.Римаренко, В.Тишков, Л.Шкляр, М.Шульга та ін. Водночас слід зауважити, що в останні роки з'явилась можливість вивчення, прямого співставлення поглядів зарубіжних філософів, політологів, соціологів та вітчизняних вчених – емігрантів, праці яких раніше тлумачились як дослідження негативно-критичного плану або замовчувались з ідеологічних міркувань.

На сучасному етапі розвитку української наукової думки проблема толерантності є досить актуальною, хоча не можна сказати, що вона належить до найбільш розроблених. Достатньо буде зазначити дослідження О.Швачко (феномен толерантності як соціальної цінності та системи стосунків у малих групах молоді), Ю.Іщенко (історико-філософський аспект проблеми толерантності), Т.Клинченко (формування в учнівській молоді міжетнічної толерантності). Стосовно проблематики про місце і роль національних цінностей у вихованні в учнів загальноосвітніх шкіл міжетнічної толерантності, то даній проблемі у наукових працях приділяється ще недостатньо уваги. А більшість публікацій, які з'явилися, головними чином за останні 5-7 років, присвячені вивченню феномену міжетнічних відносин у цілому, або частково торкаються проблеми у рамках позакласної і позашкільної діяльності. Суттєвими для розв'язання завдань нашого дослідження є праці з питань полікультурної освіти (Л.Голік, М.Красовицький, Г.Левченко, М.Рудь та ін.).

Формулювання цілей статті... Тому метою нашої статті є науково-методичне обґрунтування щодо значення національно-культурних цінностей у процесі виховання у школярів міжетнічної толерантності.

Виклад основного матеріалу... У сучасній довідковій літературі термін толерантність трактується досить широко. Так філософський енциклопедичний словник дає наступне визначення толерантності: „Толерантність – від лат. *tolerantia* – терпимість – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних) [5, 642].

Соціологічний енциклопедичний словник розділяє значення терміна толерантність на: 1) терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, думок, вірувань; 2) відсутність або послаблення реагування на несприятливі фактори в разі зниження чуттєвості до їх дій [2, 370].

Український педагогічний словник дає визначення толерантності як терпимості до чужих думок та вірувань [4, 332].

На наш погляд, найближче підійшли до визначення толерантності стосовно політичного аспекту цієї проблеми вітчизняні політологи – автори „Енциклопедичного політологічного словника”. Вони поки що єдині дали найповніше визначення толерантності, а саме: „Толерантність – різновид взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами – індивідами, соціальними групами, державними, політичними партіями, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях. Поява терміна „толерантність” у політичній теорії й практиці характерна саме для сучасного світового співтовариства, коли люди (у т.ч. держ. і політ. діячі) все більше розуміють необхідність установавання цивілізованих, дружніх взаємовідносин між різними народами і країнами [2, 352].

У нашому розумінні міжетнічна толерантність не може бути зведена лише до терпимого ставлення до представників інших етносів та етнічних груп. По-перше, міжетнічна толерантність являє собою процес, який включає як емоційно-психологічні норми, почуття, так і широкий спектр знань, інформаційних уявлень про інші культури, мови, і, врешті, позитивні поведінкові установки, погляди стосовно до всього іншоетнічного. По-друге, міжетнічна толерантність, як феномен, не вичерпується лише терпимим ставленням, тому саме для визначення цього явища і вибраний термін латинського походження. Адже зміст поняття толерантності не обмежується виключно терпимим ставленням та принципами загальнолюдської моралі, які проявляються у повазі та обов'язковому дотриманні прав усіх народів, вона включає також усвідомлення відмінностей, взаємозв'язку і єдності різних етнокультур, знання про мови, культури, традиції, походження різних народів, зокрема тих, з якими здійснюються безпосередні контакти.

Культура як феномен, в межах якого функціонує менталітет, заслуговує уваги з точки прояву її структурних елементів. Необхідно означити прояви об'єктивного духу даного народу, щоб порівняти їх з іншими – породженими іншою культурою й іншим менталітетом. Культурні цінності, що характерні для суспільства, ми можемо впевнено означити як особливі настанови менталітету, які мають багаті традиції. З одного боку вони формують певний соціальний „фон”, на якому розгортаються різноманітні суб'єктивні відносини (етнічні, релігійні, соціально-політичні та інші), з іншого боку виступають своєрідним гарантом рівних „стартових” можливостей представників різних етносів і загальної життєвої стабільності.

Характер міжетнічних відносин є результатом розвитку загальнолюдської культури та історії. Загальнолюдські норми відносин мають етнічну специфіку, яка формується соціально-історичним досвідом того чи іншого народу, і відображені в особливостях їх національної культури, звичаях, традиціях, етикеті та ритуалах. На основі аналізу та узагальнення сутності, змісту поняття „міжетнічна толерантність” у працях згаданих вище авторів, зазначимо, що названа категорія не просто сума її складових частин, здебільшого позитивного характеру, що належить до названої сфери, а поняття інтегроване, що об'єднує складні її далеко неоднозначні системи: культура, етнос, толерантність. Варто відзначити, що кожній національній культурі притаманна сукупність особливих рис, ознак, оскільки ментальність, характерний душевний і духовний склад народу не можуть бути однаковими у всіх національних культурах. Так, наприклад, для формування міжетнічної толерантності необхідно враховувати систему характерних для іншого народу засобів, прийомів, принципів комунікації, які утворюють так звану культурну сферу спілкування конкретної етнічної спільності. Тому пробудження інтересу школярів до інших народів, в першу чергу пов'язане з необхідністю глибшого пізнання їх культури. „Самобутні культури, що взаємно доповнюються, є цінними для кожного народу і для всього людства” [3, 20].

Все вище нами зазначене підтверджує необхідність орієнтації на національно-культурні витоки у виховній роботі, оскільки кожен суб'єкт виховання формується в умовах тієї чи іншої національної культури, і ця культура стає для нього основою для засвоєння важливих людських цінностей, для становлення елементарних основ моральності та духовності особистості. Крім цього, через „...національну культуру людина прилучається до важливих матеріальних і духовних цінностей. Саме останні не виступають самі по собі, відокремлено у національній чи наднаціональній формі, а завжди виявляються і через національне і в національному” [1, 73].

Відомо, що зміст навчальних курсів історії, літератури, географії, основ правознавства, суспільствознавства та ін. несе значну освітню та виховну інформацію про етноси (народи), особливості їх життя, культури, форми їх взаємин тощо. При правильному науково-методичному спрямуванні навчального матеріалу він може бути активним засобом формування в учнів національної самосвідомості та толерантного ставлення до представників інших етносів та етнічних груп. З цією метою нами вивчався стан викладання у загальноосвітніх школах гуманітарних предметів та їх вплив на формування в учнів міжетнічної толерантності. Вивчення наявного рівня засвоєння знань про народи (етноси), етнічні меншини, міжетнічні відносини проводилось у загальноосвітніх школах міст Києва, Рівного, Ніжина, Хмельницької та Чернівецької областей. Контрольні і творчі роботи для виявлення контрольного зрізу проводились за згодою керівників загальноосвітніх шкіл спільно з вчителями гуманітарних предметів.

Результати проведеного дослідження показали, що знання учнів з історії українського народу, етнічних меншин, котрі живуть на території країни, в цілому мають поверховий характер. Якщо аналізувати окремі відповіді на питання анкети, то необхідно зазначити, що лише 12,3% учнів 8-11 класів із 940 дали правильні і вичерпні відповіді на питання „Як ви розумієте поняття „гуманізм”, „толерантність”, „міжетнічні відносини?”. Значна частина учнів (43,3%) не дали стверджувальної відповіді на питання „Чи допомагає Вам шкільний курс історії України краще пізнати історію інших етносів, етнічних груп нашої країни?”. Відповідаючи на питання „У яких творах української літератури, включених до шкільної програми, є приклади патріотизму, гуманізму і толерантності у міжетнічних відносинах?”, учні називають твори Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І.Франка, М.Коцюбинського, Лесі Українки, О.Гончара, О.Довженка та ін., але при цьому 21,4% учнів обізнані з їх змістом, основною ідеєю, характеристикою головних героїв поверхово. Що стосується самого аналізу художніх творів, то лише 14,7% учнів змогли навести приклади міжетнічних відносин як в позитивному, так і в негативному ракурсі, особливості національного характеру, ментальності художніх персонажів, які характеризують їх як представників певного етносу чи етнічної групи.

Загальні висновки про стан виховання у школярів міжетнічної толерантності при вивченні предметів гуманітарного циклу були конкретизовані результатами опитування серед 350 учителів, слухачів курсів підвищення кваліфікації при Хмельницькому та Чернівецькому обласних інститутах післядипломної освіти педагогічних працівників. Із низки відповідей у процесі дослідження відзначимо, що 34,1% учителів вказали, що не ставлять за мету реалізацію на уроках виховних цілей, а роблять акценти на знання учнями навчального матеріалу, передбаченого програмою. Викликає занепокоєння той факт, що більше половини педагогів (56%) відчують великі труднощі у реалізації завдань щодо виховання в учнів 8-11 класів міжетнічної толерантності при вивченні історії, літератури, географії тощо. На запитання „Яким компонентам у практиці роботи з виховання у школярів міжетнічної толерантності Ви віддаєте перевагу?”, 28,2% педагогічних працівників назвали вивчення основ наук, 16,8% – позакласну і позашкільну роботу, 7,3% – діяльність дитячих та юнацьких громадських організацій, об'єднань, клубів. Хоча єдність і

взаємозв'язок усіх цих компонентів домінує у відповідях 47,7% педагогів, проте такий показник не є гарантом вирішення завдань щодо виховання у школярів національної самосвідомості та міжетнічної толерантності. Результати дослідження, практичний досвід освітян свідчать, що навчальні предмети гуманітарного циклу мають досить потужний потенціал щодо реалізації культурологічного підходу, спрямованого на виховання громадянина, патріота, гуманіста тощо.

Якщо інтерпретувати міжетнічні стосунки як вид діяльності, то учнів слід розглядати як суб'єкти комунікації. Взаємодіючи з представниками інших етносів та етнічних груп, вони засвоюють національно-культурні традиції того чи іншого народу, оволодівають історично випробуваними засобами спілкування. Для того, щоб процес міжетнічного спілкування учнів був дієвим, успішним, необхідно, по-перше, ознайомити їх з інструментарієм спілкування, і, по-друге, створити сприятливі умови для школярів з метою їх активної взаємодії з представниками різних етносів та етнічних груп, в результаті яких вони оволодіють навичками спілкування. Включення особистості в процес міжетнічного спілкування має вплив на розвиток її комунікативних здібностей – знань, умінь, навичок, почуттів, що, в свою чергу, дає можливість використовувати засоби спілкування з метою набуття особистісних, персоніфікованих форм культури міжетнічних відносин.

У цьому дослідженні ми намагались визначити вказані властивості (чуйність, прихильність, доброзичливість, увага, ввічливість, тактовність, терпимість та ін.) і виявити ці якості в учнів загальноосвітніх шкіл у процесі їх діяльності та спілкування. Основою адаптації школярів до соціальних норм і вимог в умовах поліетнічного середовища виступали знання, уміння і навички міжетнічного спілкування (див. табл. 2).

Результати дослідження показали, що рівень сформованості знань, умінь і навичок міжетнічної взаємодії в учнів 7-9 класів на основі їх самооцінки перебувають у переважній більшості на низькому рівні. Водночас, за результатами дослідження, більшість респондентів усвідомлюють необхідність удосконалення свого стилю спілкування, в тому числі і з представниками інших етносів, і намагаються цього досягти таким чином: за допомогою читання спеціальної літератури (56%), аналізу та самооцінки своєї поведінки (31%) та тренінгу поведінки (11%).

Отже, утвердження пріоритетів загальнолюдських і національних цінностей у свідомості учнів вимагає засвоєння морально-етичних та психологічних норм поведінки і етикету, які відповідали б запитам поліетнічного суспільства і самореалізації особистості.

Таблиця 2

Самооцінка учнів 9-11 класів загальноосвітніх шкіл рівнів знань, умінь і навичок міжетнічного спілкування у % (середній показник)

Етичні і психологічні норми	Рівні		
	високий	середній	низький
Знання психологічних особливостей людей інших етносів	6	14	80
Уміння адекватно оцінювати їх стан, настрої, поведінку	11	28	61
Навички поведінки у відповідності із існуючими обставинами у міжетнічних взаємовідносинах	15	32	53

Таким чином, виховання у школярів міжетнічної толерантності на основі національно-культурних витоків передбачає:

- спрямування виховного процесу у загальноосвітній школі на формування ціннісної сфери індивіда шляхом використання позитивного потенціалу національно-культурних цінностей народу;
- виховання шанобливого ставлення до української національної культури та культури інших етносів і розвиток на цій основі позитивних мотивів щодо діалогу культур;
- формування уміння визначати спільні риси та основні відмінності між культурою українців та культурою інших етносів регіону;

Національно-орієнтована система освіти і виховання покликана формувати в учнів етнічну самосвідомість, інтерес до історії, культури своїх предків, але національний компонент не повинен являти собою автономний соціум, а забезпечити відкритість до інших культур, і, насамперед, до української та тих етносів, які живуть поряд.

Системний підхід передбачає розкриття сутності, специфіки, притаманних об'єкту дослідження інтегративних якостей, як-от: кількісну і якісну характеристику компонентів їх субординацію, рушійні сили розвитку, структуру, тобто внутрішню організацію, взаємозв'язок компонентів,

причину їх взаємодії; функції цілісного процесу і його компонентів; механізми, що забезпечують цілісність об'єкта, його удосконалення і розвиток, зв'язок із зовнішнім середовищем; історію виникнення і тенденції розвитку, перетворення у якісно нову цілісну систему.

Висновки... З огляду на вищеподані аргументи система виховання у школярів міжетнічної толерантності у структурі національно-духовних цінностей особистості повинна ґрунтуватись на основі таких вихідних позицій:

1. Істотні ознаки цього процесу повинні опиратись на категорії національного: рідна мова, історія, мистецтво, фольклор, національні традиції, звичаї, обряди, а також національній (етнічній) ментальності, особливостях мислення, сприйняття життя, своєрідності етики кожного народу.

2. Міжетнічна толерантність знаходить вираження в нормах поведінки, в особливостях життя і діяльності різних народів, що знаходяться на цивілізованому рівні розвитку, але мають специфічні особливості етноісторичного розвитку, своєрідність минулого і сучасного.

3. Виховання міжетнічної толерантності у структурі розвитку духовних цінностей особистості є динамічним процесом, який характеризується різним рівнем актуалізації в ході суспільного розвитку.

4. Проблеми особливостей спілкування людей різних етносів необхідно враховувати у плануванні виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

5. Планування системи виховання у школярів міжетнічної толерантності необхідно здійснювати з урахуванням характеру міжетнічних відносин і суспільно-політичної ситуації в країні, окремих регіонах.

Отже, цілеспрямоване виховання в учнів загальноосвітніх шкіл міжетнічної толерантності на національно-культурних джерелах ми розглядаємо як процес соціалізації особистості, організація якого покликана систематизувати і упорядкувати вплив на школярів етнокультурного та етносоціального середовища, сформувати у них власний позитивний досвід міжетнічних взаємин, нейтралізувати негативні впливи у таких стосунках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Євтух В.Б. Проблема етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти. – К.: Стилос, 2001. – 206с.
2. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
3. Таланчук Н.М. Идеалы и реальность интерсоциального воспитания: примерная концепция исследования // Советская педагогика. – 1989. – № 1. – С.18-24.
4. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 373 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук. – К.: Абрис. – 2002. – 742 с.

Анотація

В.В.Прысакар

Межэтническая толерантность в структуре формирования национально-культурных ценностей ученической молодежи

В статье раскрывается место и значение междуэтнической толерантности в структуре формирования в учеников духовных ценностей на принципах гуманизма. По результатам исследования автором сделана попытка разработки социально-педагогической модели воспитания у школьников междуэтнической толерантности в современном этнонациональном пространстве Украины.

Ключевые слова: морально-духовное развитие, междуэтническая толерантность, духовные ценности, гуманизм, этнонациональное пространство.

Summary

V.V.Prysacar

The Interethnic Tolerance in the Structure of Formation of National-Cultural Values of the School Youth

The place and the meaning of interethnic tolerance in the structure of formation of spiritual values of school youth on the basis of humanism are revealed in the article. According to the results of the research, the author made an attempt to work out the social-pedagogic model of ethnic tolerance upbringing of schoolchildren in modern ethnic-national space of Ukraine.

Key words: moral-spiritual development, ethnic tolerance, spiritual values, humanism, ethnic-national space.

Дата надходження статті

„3” жовтня 2007 р.